

KARALIAUČIAUS KNYGOTYROS MOKYKLA (1900–1945)

AXEL E. WALTER

Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas
H. Manto g. 84, Klaipėda, Lietuva
El. paštas: axwalter@uni-osnabrueck.de

I.

Georgas Leyhus dar 1940-aisiais bibliotekininkystės žinyne „Handbuch der Bibliothekswissenschaft“, svarbiame šios srities veikale, pabrėžė, jog bibliotekų istorija visuomet turi būti nagrinėjama atsižvelgiant į švietimo ir mokslo istoriją. Ji turėtų būti analizuojama „bendrame kontekste ir savo reikšme sietis su mokslo ir švietimo istorija“ [19, XIII]. Taigi Leyhus bibliotekininkystę skatina traktuoti kaip kultūros mokslą. Tai modernus požiūris, tačiau dar ir šiandien bibliotekų tyrimai retai krypsta šia linkme. Bibliotekininkystė kaip kultūros mokslas yra tarpdisciplininė, jos tyrimų erdvė apima tiek švietimo ir mokslo istorijos, tiek socialinius istorijos klausimus. Taip pat ji turi atsižvelgti ir į knygotyros, taigi ir į medijų mokslo bei komunikacijos teorijos problemas. Šiuolaikinės knygotyros tyrinėjimų laukas turėtų išsiplėsti iki skaitymo praktikos. Skaitymo praktika – tai bibliotekos ir joje sukauptų knygų poveikis visuomenės mokslo ir elgesio formavimuisi, tam tikrame istoriniame kontekste siekiant suprasti receptyviuosius procesus. Produktivių impulsų siekiant šio tikslo suteikia tiek prancūziškoji *histoire des livres*, tiek *living library* koncepto sampratos¹.

Benedictas Andersenis suformulavo tezę, kad knygų spausdinimo išradimas davė pradžią tautoms atrasti save [4, 39–47]. Knygų spausdinimo išradimas pakeitė struktūras, kuriose radosi ir plito žinios, o sykiu ir visuomeninės komunikacijos galimybės. Šis išradimas taip pat pakeitė tekstų perdavimo formas. Tai turėjo įtakos

¹ Apie šių tyrinėjimų koncepciją žr. [48].

bibliotekoms, amžiams bėgant jų vieta ir funkcijos visuomeninėje komunikacijoje kito. *Living library* koncepcija kaip tik ir apima šiuos procesus, kai daugiau dėmesio skiriama knygos išsigijimo ir saugojimo istorijai, jos „terpei“, taip pat kitoms rinkinio knygoms [plg. 33]. Kartu dėmesys krypsta į recepciją ir produkciją, besirealizuojančias bibliotekoje kaip vietoje, kurioje galima rinktis iš kalbiškai fiksuotų žinių pasiūlos, bibliotekoje kaip socialinių komunikacijos procesų sankirtos taške. Savaime suprantama, jog knygų turėjimas neleidžia spręsti apie jų skaitymą. Tačiau šiuolaikinėje *histoire de livres* iškeliamas klausimas apie teksto suvokimą, kaip Roger Chartier pabrėžia, klausimas, „kokia intelektualia veikla tekstų skaitytojais užsiima skaitydami, [...] kokius būdus ir metodus naudoja individas ar grupė pasirinkdami tam tikrą intelektualų motyvą ar kultūros formą“ [10, 84]². Taigi tai reiškia, kad gali būti tyrinėjami prasmės formavimosi procesai, atsirandantys skaitytojams naudojant knygas bibliotekose ir drauge skatinantys naujų tekstų radimąsi. Vadinasi, bibliotekos pripažįstamos kaip kultūrinių mainų vietos. Tai vietos, kur kaupiasi ir ilgainiui susikaupia kultūrinės žinios, knygų sankaupos bibliotekose leidžia atpažinti kultūrines, regione besiformuojančias tapatybes³.

Taigi šiuolaikinės bibliotekininkystės užduotis – analizuoti bibliotekų vaidmenį visuomeninės komunikacijos procese. Šaltiniai⁴, kuriais naudojama atliekant tyrimą šiuo aspektu, pirmiausia yra aktai, bibliotekos valdymo dokumentai, palikimo inventoriai, testamentai, vizitacijų aktai ar bibliotekininkų prisiminimai ir kelionių užrašai. Šaltiniams priskirtinos ir bibliotekos knygos; jų profilis, knygų fondo plėtra ir sisteminimas turi būti analizuojami ir kontekstualizuojami iš tarpdisciplininio tyrinėjimo pozicijų⁵.

II.

Savo žvilgsnį nukreipę į Karaliaučiaus bibliotekas pastebėsime, jog kultūrinį mokslinį bibliotekų tyrinėjimą čia sunkina dvi priežastys. Pirmoji yra ta, kad Karaliaučiaus bibliotekų istorija baigiasi 1945 m. Iki to laiko Karaliaučiuje nebuvo parašyta

² Plg. taip pat kaip esminį Chartier darbą [9].

³ Čia aš remiuosi kultūrinės atminties koncepcija ir regioniniais bei nacionaliniais identiškumais pagal Jano ir Aleidos Assmanų novatoriškus darbus, iš kurių pasirinktinai yra išvardyti tik [5; 6; 7; 8].

⁴ Bibliotekos istorinio šaltinio eskizas iš [3].

⁵ Tikslas turi būti ne tik bibliotekoje esamų knygų kiekis literatūriniais tekstams vertinti, kaip maždaug daroma germanistikoje [24].

nė vienos bibliotekų istorijos, atitinkančios bibliotekininkystės kaip kultūros mokslo reikalavimus. Antra, dalis Karaliaučiaus bibliotekų istorijos sričiai priskirtinų dokumentų ir pačių Karaliaučiaus bibliotekų rinkinių buvo sunaikinta per karą, likusieji išbarstyti po Vidurio ir Rytų Europos archyvus ir bibliotekas (daugiau apie tai žr. [47]). Tad šiuolaikinė bibliotekininkystė jau neturi galimybių atkurti išsamios Karaliaučiaus bibliotekų kultūros istorijos. Vis dėlto troškimas tyrinėti šią sritį neturi pranykti, jis turi paskatinti parašyti šiuolaikinę Karaliaučiaus ir kitų šio regiono bibliotekų istoriją.

Po Antrojo pasaulinio karo susidariusiomis aplinkybėmis ypatinga reikšmė tenka 1918–1945 m. paskelbtiems veikalams apie Karaliaučiaus bibliotekas. Jie pasirodė dar tuomet, kai visi Karaliaučiaus knygų rinkiniai ir bibliotekų istoriniai šaltiniai tebebuvo savo istorinėje vietoje. Be šių iki 1945 m. pasirodžiusių bibliotekų istorijos darbų neišsiverčiame ir šiandieniuose tyrinėjimuose. Todėl išsami jų reikšmės bibliotekų istorijos tyrinėjimuose analizė tampa vis svarbesnė. Mes turime tiksliai ištirti, kurią informaciją iš šių senųjų Karaliaučiaus bibliotekų istorijų gali panaudoti šiuolaikiniai bibliotekininkystės ir knygotyros mokslai.

Iki 1945-ųjų Karaliaučiuje buvo daugiau kaip 80 bibliotekų, kurių didžioji dalis priklausė universiteto institutams ir seminarams. Reikšmingiausia tuomet laikytoje Valstybinėje ir universiteto bibliotekoje 1943 m. buvo sukaupta apie 700 000 tomų spaudinių ir didžiulis beveik 400 000 leidinių disertacijų rinkinys. Ši biblioteka atsirado susijungus Pilies bibliotekai su hercogo Albrechto įkurta universiteto biblioteka. Kartu su Vroclavo valstybine ir universiteto biblioteka ji buvo svarbiausia ir didžiausia biblioteka tuometinės Vokietijos imperijos rytuose. Kita vertus, didžiulę reikšmę Karaliaučiu turėjo miesto biblioteka, vietinės spaudos telkimo centras, su maždaug 130 000 tomų fondu. Ją įkūrė Senamiesčio evangelikų liuteronų kunigas Johannesas Polianderis XVI a. pirmojoje pusėje. Valstybinėje ir universiteto bibliotekoje abu vertingiausi asmeniniai rinkiniai, priklausantys Rytprūsių bibliotekos istorijai, buvo išskirti į atskiras kolekcijas: 1858 m. Friedricho Augusto Gottholdo testamentu perduota ir jo vardu pavadinta biblioteka, kurią sudarė per 36 000 tomų – tarp jų vienas turtingiausių muzikos kūrinių rinkinių, bei nuo 1909 m. Valstybinei ir universiteto bibliotekai priklausiusi Wallenrodų biblioteka, iškiliausias aristokratiškos bibliotekos visuose Rytprūsioose pavyzdys. Šis tikrasis senojo Karaliaučiaus kultūros paminklas nuo 1650 m. buvo laikomas Karaliaučiaus katedroje. Beje, tai seniausia viešoji biblioteka Europoje. Taip pat negalima pamiršti mokyklų bibliotekų, bažnyčių archyvų ir bibliotekų, Prūsijos valdžios įstaigų, taip pat įvairių organizacijų

bibliotekų. Daugelis jų buvo įkurtos XVII–XVIII a. ir turėjo vertingus, savo profiliu unikalius bei tiesiogiai su miestu ir regionu besisiejančius senųjų spaudinių ir rankraščių fondus. Visose Karaliaučiaus bibliotekose iš viso buvo per milijoną knygų, tarp jų tūkstančiai rankraščių ir inkunabulų, daugiau kaip 100 000 senųjų spaudinių. Jie liudijo šimtmečius trukusį turiningą literatūrinį ir dvasinį šio kultūros centro gyvenimą ir buvo tikrieji šio regiono kultūrinės atminties saugotojai⁶.

Per Antrąjį pasaulinį karą prarasta šimtai tūkstančių knygų. Jau keletą metų mano vadovaujamų įvairių tiriamųjų projektų veikla siekiama rekonstruoti išlikusių XVI a. rankraščių ir spaudinių iš Karaliaučiaus valstybinės ir universiteto bibliotekos rinkinius [plg. 46; 42]. Ši rekonstrukcija, apimanti ir rankraštinis katalogus, kultūriniais moksliniais bibliotekų tyrimams suteiks visiškai naują pagrindą⁷. Rekonstrukcijos metu daugelio Karaliaučiaus spaudinių bibliografiniai aprašai sukuriami pirmąkart, jau vien todėl jos įnašas į šio regiono kultūros istoriją nekelia abejonių.

Tarp 1926 ir 1931 metų buvo parašytos didžiųjų Karaliaučiaus bibliotekų istorijos. Visų jų autoriai – Karaliaučiaus bibliotekininkai⁸. Tai:

- Ernst Kuhnert. *Geschichte der Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg. Von ihrer Begründung bis zum Jahre 1810* [Karaliaučiaus valstybinės ir universiteto bibliotekos istorija nuo jos įkūrimo iki 1810 m.]. Leipzig: Hiersemann, 1926.
- Christian Krollmann. *Geschichte der Stadtbibliothek zu Königsberg. Mit einem Anhang: Katalog der Bibliothek des M. Johannes Poliander* [Karaliaučiaus miesto bibliotekos istorija. Su priedu: M. Johannes Polianderio bibliotekos katalogas]. Königsberg: Magistrats-Druckerei, 1929.
- Fritz Juntke. *Geschichte der Wallenrodschen Bibliothek* [Wallenrodų bibliotekos istorija]. Leipzig: Harrassowitz, 1927.

⁶ Iki šiol didžiausios apimties visą Karaliaučiaus bibliotekų aprašymą siūlo [11], taip pat [12, 491–596]. Valstybinės ir universiteto bibliotekos istorijos aprašymas, daugiausia remiantis naujausiu tyrinėjimo lygiu, yra [44]. Apie universiteto biblioteką ruošiama [40]. Apie miesto biblioteką trūksta lyginamųjų tyrinėjimų; apie paskutinius jos dešimtmečius žr. [17].

⁷ Apie tai 2007-ųjų rudenį pasirodysiantis knygos tomas, su leidinių ir egzempliorių analize: STICH, Tobias; and WALTER, Axel E. *Die Bibliothek der Geheimen Etats-Kanzlei. Eine unbekanntes Bibliothek des alten Königsberg*.

⁸ Visa reikšminga senesnė tyrinėjimo literatūra pateikta bibliografijoje [41, 59–68]; iki šiol išsamiausiai sudaryta bibliografija apie valstybės ir miesto bibliotekos istoriją bei apie Wallenrodų ir Gottholdo bibliotekas yra [44, 69–92].

- Otto Vanselow. Die von Wallenrodtsche Bibliothek in Königsberg Pr. [Wallenrodų biblioteka Karaliaučiuje]. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1931.

Taigi Wallenrodų biblioteka pristatoma net du kartus, tačiau ne taip išsamiai kaip miesto bei Valstybinės ir universiteto bibliotekų istorijos. Taip pat minėtinas rinkinys:

Carl Diesch (sudarytojas): Königsberger Beiträge. Festgabe zur vierhundertjährigen Jubelfeier der Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg in Preußen [Karaliaučiaus pranešimai. Jubiliejinis leidinys, skirtas Karaliaučiaus valstybinės ir universiteto bibliotekos Prūsijoje 400 metų sukakčiai]. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1929.

Straipsniai iš šio rinkinio taip pat pasirodė žurnalo „Zentralblatt für Bibliothekswesen“ 46 tome (1929). Viena vertus, priežastis, kodėl per tokį trumpą penkerių metų laikotarpį buvo imtasi rašyti išsamias bibliotekų istorijas, galima sieti su jubiliejais: Valstybinė ir universiteto biblioteka paminėjo savo keturių šimtų, o Wallenrodų biblioteka – trijų šimtų metų sukaktis. Kita vertus, tarpukario Karaliaučiuje, Dancigo koridoriu atskirtame nuo Vokietijos imperijos, itin susidomėta senąja prūsų istorija. Tai visų pirma turėjo paliudyti kultūrinės vokiečių šaknis Rytprūsių provincijoje⁹.

Vokietijoje tuomet buvo rašomos pavienių bibliotekų istorijos [50]. Jos nebuvo analizuojamos bendrosios ir kultūros istorijos kontekste, kaip to reikalavo G. Leyhus. Bibliotekų valdymas ir veikla buvo tyrinėjami remiantis kritinio pozityvizmo šaltiniais. F. Juntkes, O. Vanselowo ir E. Kuhnerto darbai yra šio pozityvistinio bibliotekų istorijos rašymo vaisiai. E. Kuhnertas, 1899–1905 m. priklausęs Karaliaučiaus valstybinės ir universiteto bibliotekos tarybai, o vėliau ėjęs Berlyno valstybinės bibliotekos direktoriaus pareigas, savo veikale, priešingai nei skelbia jo pavadinimas, apie universiteto biblioteką iš viso nekalba¹⁰. Jo knygoje preciziškai tiksliai statistinėse lentelėse pateikiama ir analizuojama Pilies bibliotekos fondo apimtis, knygų kainos, bibliotekininkų atlyginimai, siūlymai, katalogai, bibliotekos tvarka ir pan. Tačiau ir jo, ir F. Juntkes bei O. Vanselowo darbuose pasigendama to, kas vis dėlto turėtų būti esminis bibliotekos istorijos dalykas, – pačios knygos.

⁹ Šiam kontekstui palyginti pasitelkti išsamesni autoriaus tyrimai [45]; taip pat puikus pavyzdys: Dachų paveikslų formavimasis tyrinėjime ir jo, XVII a. šiame regione svarbiausio poeto, veikalų recepcija, plg. mano dar skelbti rengiamą straipsnį [39].

¹⁰ Apie E. Kuhnertą (1862–1952) žr. Gundermann, Iselin [2, vol. 3, p. 985–986]. Plg. taip pat [1]. Kritišką Kuhnerto istorijos įvertinimą žr. [16, 168].

Chr. Krollmannas atstovauja visiškai kitokiam, tuomet laikytam naujoviškesniu bibliotekos istorijos rašymo tipui¹¹. Tai jo darbe prasiveržiantis humanitarinių mokslų aspektas. Daugiau dėmesio skiriama knygų kolekcininkams ir pačioms knygoms. Pastebima aiški pažanga, tačiau jo darbas vis dar labai nutolęs nuo kultūrinio mokslinio tyrinėjimo, kurį skatino G. Leyhus ir kurį aš paminėjau straipsnio pradžioje. Šią kryptį turbūt geriausiai reprezentuoja Carlo Diescho, tuometinio Karaliaučiaus valstybinės ir universiteto bibliotekos direktoriaus¹², parengtas rinkinys „Karaliaučiaus pranešimai“. Straipsniuose aptariami atskiri skyriai iš bibliotekų istorijos, supažindinama su kolekcininkais, bibliotekų knygų sanaujomis ir knygotyros aspektais.

III.

Tarpukariu knygotyriniai tyrinėjimai Karaliaučiuje buvo atliekami remiantis tik savais, gausiais ir vertingais Karaliaučiaus bibliotekų fondais. Čia esamos knygos tapo bibliotekų istorijos tyrinėjimų dalimi. Rinkinyje „Karaliaučiaus pranešimai“ yra Arthuro Wardos straipsnis „Die Exlibris des Herzogs Albrecht von Preußen“ (Prūsų hercogo Albrechto ekslibrisas) [49]. Karaliaučiaus knygotyriuose tyrinėjimuose ekslibrisams skirta nemaža dėmesio. Šiuo klausimu ir O. Vanselowas 1935 m. paskelbė nedidelį straipsnį [37]. Iki 1945 m. pasirodžiusius tyrinėjimus, nagrinėjusius svarbų senųjų Karaliaučiaus rinkinių istorijos ir bibliofilijos aspektą, nuo 1990 m. vidurio vėl pratęsė lenkų knygotyrininkas Janusz Tondelis¹³.

Kitas svarbus knygotyrinis aspektas, Karaliaučiuje plėtotas iki 1945 m., buvo knygų įrišimų tyrinėjimas. Čia reikėtų paminėti svarų E. Kuhnerto indėlį: jo knygos *Geschichte der Staats- und Universitätsbibliothek (Valstybinės ir universiteto bibliotekos istorija)* priedą. Jame E. Kuhnertas aprašo Teismo rūmų ir Pilies bibliotekų, abiejų seniausių Karaliaučiaus bibliotekų, knygų įrišimus¹⁴. Taigi šiame tyrinėjime taip pat daug dėmesio skiriama seniausiems ir knygų istorijos požiūriu vertingiausiems Karaliaučiaus rinkiniams, rūpinamasi istorinių fondų genezės rekonstrukcija, kalbama knygos meno klausimais.

¹¹ Apie Chr. Krollmanną (1866–1944) žr. Gause, Fritz [2, vol. 3, p. 984].

¹² Apie C. Dieschą (1880–1957) žr. Fortreuter, Kurt [2, vol. 3, p. 889]; svarbus bibliotekos istorinis šaltinis apie Karaliaučių yra leidinys [15].

¹³ J. Tondelis apie tai yra parašęs daug straipsnių lenkų ir vokiečių kalbomis, plg. [34; 35; 36].

¹⁴ E. Kuhnertas sudarė ranka rašytą proveniencijų sąrašą, kuris yra dar išlikęs, plg. [21]. Vis dėlto E. Kuhnerto Karaliaučiaus valstybinės ir universiteto bibliotekos istorijoje knygos istoriniams aspektams tenka nedidelis vaidmuo.

Įrišimus Karaliaučiuje pradėjo tyrinėti Paulius Schwenke. Tai vienas žymiausių Vokietijos bibliotekininkų¹⁵. Nuo 1893 iki 1899 metų jis vadovavo Karaliaučiaus valstybinei ir universiteto bibliotekai. E. Kuhnertas buvo jo mokinys ir sekėjas Karaliaučiuje. P. Schwenke taip pat yra pripažįstamas svarbiausiu to meto Vokietijos knygotyryninku. Jis itin domėjosi įrišimų menu ir knygų spausdinimo istorija Karaliaučiuje. Iš pagrindinių nūdienos publikacijų aš akcentuoju tik tas, kurios reprezentuoja P. Schwenke's mokslinę veiklą ir bibliotekininko darbą. Ankstenieji knygų įrišimai, kurių daugybę brangių egzempliorių turėjo Karaliaučiaus valstybinė ir universiteto biblioteka ne tik garsiojoje Sidabrinėje kolekcijoje, buvo P. Schwenke's ypatinga tyrinėjimo kryptis (referatas 44 filologų susirinkime Dresdene [31]). Taip pat P. Schwenke svariai prisidėjo prie pagrindinio Sidabrinės kolekcijos aprašymo [28]. Autorius buvo metodiškai inovatyvus, nes darbe aptariama ir popieriaus, knygų įrišimų istorija, knygų spausdinimo plėtra (žr. [30]; į šį tyrinėjimo kontekstą taip pat įeina [32]). P. Schwenke's metodiškai pagrįsta ir „moderni“ knygos istorinė perspektyva atsispindi ir jo rašytoje K. Lohmeyerio recenzijoje [20] žurnalui „Zentralblatt für Bibliothekswesen“ (1896, vol. 13, p. 407–412). Čia P. Schwenke visiškai teisingai kritikuoja, jog K. Lohmeyeris išskirtinai įvertina archyvų medžiagą, bet neįtraukia pačių knygų ir, taip sakant, rašo knygos istoriją be knygų. Prie tolesnių P. Schwenke's neužmirštamų laimėjimų priskiriamas jo parengtas leidinys *Vokiečių bibliotekų adresų knyga* [26]¹⁶. Be to, P. Schwenke'i teko svarbus vaidmuo įkuriant Vokiečių bibliotekininkų sąjungą, kurios pirmasis pirmininkas jis buvo nuo 1900 m. iki 1908 m. [plg. 23]. Nuo 1904 m. iki 1921 m. P. Schwenke redagavo „Zentralblatt für Bibliothekswesen“, kuris tuo metu buvo svarbiausias bibliotekininkystės mokslo žurnalas¹⁷.

Kai kalbama apie knygotyra Karaliaučiuje, jos pradininku reikia laikyti būtent Paulių Schwenke. E. Kuhnertas savo mokytojo veiklą įvertino taip: „Schwenke tik pradėjo tirti Karaliaučiaus knygos įrišimų raidą, o seniausią Rytų ir Vakarų Prūsijos knygų spaustuvininkų istoriją jis išnagrinėjo iš esmės“ [22, 64]. Taigi atsirado dar vienas bibliotekininkas, užsiimantis šia tyrimų sritimi. Ir šių tyrinėjimų pagrindą vėl sudarė Karaliaučiaus bibliotekų knygų sanaupos. P. Schwenke buvo tas tyrėjas,

¹⁵ Plg. P. Schwenkes 150-osioms gimimo metinėms (1853–1921) skirtą įvertinimą [25]; pažymėtina tai, kad jo veikalai sulaukė didelio daugelio autorių pripažinimo [22]. Apie jo veiklą Karaliaučiuje plg. [18]. M. Komorowski skelbia iki šiol nežinotus laiškus, kurie labai gerai atskleidžia P. Schwenke's kaip bibliotekininko veiklą ir jo mokslinius interesus.

¹⁶ Atsižvelgta į mokslines ir mokslui svarbias bibliotekas. Į pavienę kritiką, kodėl neatsižvelgta į viešąsias ir bažnyčių bibliotekas, P. Schwenke atsakė po dvejų metų pateikdamas savo poziciją [27].

¹⁷ P. Schwenke's publikacijų iki 1912 m. bibliografija pateikta knygoje, skirtoje jo 60-osioms gimimo metinėms [13] (išleido Walther Schultze).

kuris savo straipsnyje pateikė pirmųjų Karaliaučiaus knygų spaustuvių leidinių nuo 1524 iki 1527 metų bibliografinius aprašus, taip pat kiekvienai knygai parašė išsamius knygotyriminius komentarus [29]¹⁸. Tai didžiausias Karaliaučiaus knygotyros laimėjimas. Vis dėlto šiais tyrinėjimais Karaliaučiaus knygotyroje iki 1945 m. nebuvo vadovautasi. Tiktai 1961 m. knygos istorijos tyrėjas Levas Vladimirovas vėl atkreipė dėmesį į P. Schwenke's tyrimus, tačiau tai buvo pavienis atvejas [38].

Tad šiandien tik iš tarpukario dešimtmečio tyrinėjimų mes žinome apie Karaliaučiaus knygų rinkinių ekslibrisus ir įrišimus. Šiam laikotarpiui turime būti dėkingi už išsamiausias bibliotekų istorijas. Tačiau mums dar trūksta po 1523 m. Karaliaučiuje išleistų knygų spausdintos bibliografijos. Dar labiau pasigendame Karaliaučiaus knygų istorijos, tokios, kokią prieš keletą metų Mažosios Lietuvos knygai parašė mūsų kolega Domas Kaunas [14]. Savaiame suprantama, tokia užduotis yra milžiniška: vien XVI a. Karaliaučiuje buvo išleista daugiau nei 1000 leidinių¹⁹. Tik atlikus Karaliaučiaus knygų fondų rekonstrukciją, atsirastų galimybė vykdyti knygos tyrimus ateityje. Juk niekur kitur kaip tik Karaliaučiaus bibliotekose buvo surinkti išsamiausi čia spausdintų knygų rinkiniai. Karaliaučiaus bibliotekų kraštovaizdis buvo seniausias visame Baltijos regione. Karaliaučiaus bibliotekų svarbą visai šiai kultūrinei erdvei įrodo ir tai, kad iki 1945 m. Karaliaučius buvo vienintelė vieta, kurioje buvo galima rasti beveik visą išsamų seniausių XVI a. lietuviškų knygų rinkinį (išskyrus *Giesmes šv. Ambraziejaus*)²⁰. Pratęsiant pradžioje mano pateiktą šiuolaikinės bibliotekininkystės mokslo užduočių spektrą, galima teigti, jog Karaliaučius yra neatsiejamas nuo bet kokių knygotyros darbų.

Iš vokiečių kalbos vertė Ligija Walter ir Irena Krivienė

Įteikta 2006 m. gruodžio mėn.

¹⁸ Žr. ten pat p. 92–109: „Karaliaučiaus leidinių sąrašas iki 1527 m.“ (straipsnis išėjo su paantrašte „Carl Dziatzko zum Tage, an dem er vor fünfundzwanzig Jahren zuerst die Leitung einer Bibliothek übernahm. 24. April 1896“ atskira knyga Ferdinando Beyero leidykloje Karaliaučiuje).

¹⁹ Klausio Garberio ir mano vadovaujami projektai, pradėti tik prieš keletą metų, toliau tęsia P. Schwenke's tyrimus. XVI a. Karaliaučiaus spaustuvininkų veikla nagrinėta šiuose abiejų projektų vadovų vadovaujamuose darbuose: Hansas Weinreichas (Spaustuvininkai Karaliaučiuje 1524–1553; Vanessa Bock, Valsybinio egzamino darbas, Osnabriukas), Alexanderis Augezdeckis (1549–1556; Angelika Niedhart, vieno tyrinėjimo projekto rėmuose), Hansas Daubmannas (1554–1573; Ingrid Arp, magistro darbas, Osnabriukas), taip pat Georgas Osterbergeris (1576–1602/05; Tobio Sticho disertacija, kuri bus paskelbta 2007 m. pavasarį). Tarp šių Karaliaučiaus spaustuvininkų trūksta tik Hanso Luffto (1549–1553), kurio kaip spaustuvininko veiklą Wittenbergo spaustuvės Karaliaučiaus skyriuje yra labai sunku identifikuoti. Pasibaigus šioms tyrimams, bus išleista XVI a. Karaliaučiaus leidinių bibliografija.

²⁰ Iš gausios šios temos literatūros čia nurodomas tik mano straipsnis, kuriame, savaiame suprantama, daug dėmesio skiriama intensyviems šios srities lietuvių mokslininkų tyrinėjimams [43].

NUORODOS

1. ABB, Gustav. *Von Büchern und Bibliotheken. Dem ersten Direktor der Preußischen Staatsbibliothek [...] Ernst Kuhnert als Abschiedsgabe dargebracht von seinen Freunden und Mitarbeitern*. Berlin, 1928.
2. *Altpreußische Biographie*. Vol. 1–4. Marburg/Lahn, 1974–1995.
3. ANDERHUB, Andreas. Grundzüge einer Quellenkunde zur Bibliotheksgeschichte. In VODOSEK, Peter. *Bibliotheksgeschichte als wissenschaftliche Disziplin: Beiträge zur Theorie und Praxis: Referate des siebten Fortbildungsseminars für Bibliothekare vom 23. bis 25. Januar 1979 in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*. Hamburg, 1980, p. 142–156.
4. ANDERSON, Benedict R. *Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines folgenreichen Konzepts*. 2nd ed. Frankfurt/Main [e. a.], 2005.
5. ASSMANN, Aleida. *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München, 1999.
6. ASSMANN, Aleida; and FRIESE, Heidrun. *Identitäten*. Frankfurt/Main, 1998.
7. ASSMANN, Jan. *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München, 1992.
8. ASSMANN, Jan; and HÖLSCHER, Tonio. *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt/Main, 1988.
9. CHARTIER, Roger. *Culture écrite et société: L'ordre des livres (XIVe–XVIIIe siècle)*. Paris, 1996.
10. CHARTIER, Roger. Intellektuelle Geschichte und Geschichte der Mentalitäten. In RAULFF, Ulrich. *Mentalitäten-Geschichte: Zur historischen Rekonstruktion geistiger Prozesse*. Berlin, 1987.
11. GARBER, Klaus. Apokalypse durch Menschenhand: Königsberg in Altpreußen – Bilder einer untergegangenen Stadt und ihrer Memorialstätten. In GARBER, Klaus; KOMOROWSKI, Manfred; and WALTER, Axel E. *Kulturgeschichte Ostpreußens in der Frühen Neuzeit*. Tübingen, 2001, p. 3–116.
12. GARBER, Klaus. *Das alte Buch im alten Europa: Auf Spurensuche in den Schatzhäusern des alten Kontinents*. München, 2006.
13. HORTZSCHANSKY, Adalbert. *Beiträge zum Bibliotheks- und Buchwesen. Paul Schwenke zum 20. März 1913 gewidmet*. Berlin, 1913.
14. KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius, 1997.
15. KOMOROWSKI, Manfred. Carl Diesch: Die Staats- und Universitätsbibliothek und das wissenschaftliche Leben in Königsberg 1927–1945. Eingeleitet und kommentiert. In *Bibliothek. Forschung und Praxis*, 1994, vol. 18, p. 364–383.
16. KOMOROWSKI, Manfred. Die Erforschung der Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte. In GARBER, Klaus; KOMOROWSKI, Manfred; and WALTER, Axel E. *Kulturgeschichte Ostpreußens in der Frühen Neuzeit*. Tübingen, 2001, p. 153–181.
17. KOMOROWSKI, Manfred. Die Stadtbibliothek Königsberg von 1870 bis 1945 und ihr Nachkriegsschicksal. In SCHWEITZER, Robert; and DOHRENDORF, Bernd. *Bibliotheca publica civitas Lubecensis Mare Balticum. Bibliothek – Hansestadt – Ostseeraum*. Festschrift für Dr. Jörg Fligge. Lübeck, 2005.
18. KOMOROWSKI, Manfred. Paul Schwenke in Königsberg (1893–1899). In WALTER, Axel E. *Regionaler Kulturraum und intellektuelle Kommunikation vom Humanismus bis ins Zeitalter des Internet*. Festschrift für Klaus Garber. Amsterdam [e. a.], 2005, p. 391–412.
19. LEYH, Georg. Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart. In *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. Leipzig, 1940, vol. 3.
20. LOHMEYER, Karl. Geschichte des Buchdrucks und des Buchhandels im Herzogthum Preußen (16. und 17. Jahrhundert). In *Archiv für Geschichte des Deutschen Buchhandels*, 1896, vol. 18, p. 29–140; 1897, vol. 19, p. 179–304.

21. PÄSLER, Ralf G. Zur Herkunft von Handschriften und alten Drucken der ehemaligen Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg. Ernst Kuhnerts Provenienzverzeichnis. In *Berichte und Forschungen*, 1995, vol. 3, p. 39–48.
22. Paul Schwenke. In *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 1922, vol. 39, p. 57–81.
23. SCHMITZ, Wolfgang. Das deutsche Bibliothekswesen an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert und die Gründung des VDB. In PLASSMANN, Engelbert; and SYRÉ, Ludger. *Verein Deutscher Bibliothekare 1900–2000. Festschrift*. Wiesbaden, 2000, p. 17–40.
24. SCHMITZ, Wolfgang. *Deutsche Bibliotheksgeschichte*. Bern [e. a.], 1984.
25. SCHOCHOW, Werner. Paul Schwenke als Bibliothekar, Bibliothekspolitiker und Buchwissenschaftler. Eine erinnernde Jubiläumsbetrachtung. *Bibliothek und Wissenschaft*, 2002, vol. 35, p. 207–220.
26. SCHWENKE, Paul. *Adressbuch der deutschen Bibliotheken*. Leipzig, 1893.
27. SCHWENKE, Paul. Bibliotheks-Adressbuch, wissenschaftliche und Volksbibliotheken. *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 1895, vol. 12, p. 494–501.
28. SCHWENKE, Paul; and LANGE, Konrad. *Die Silberbibliothek Herzog Albrechts von Preussen und seiner Gemahlin Anna Maria*. Festgabe der Königlichen und Universitäts-Bibliothek Königsberg i. Pr. zur 350 jährigen Jubelfeier der Albertus-Universität. Leipzig, 1894.
29. SCHWENKE, Paul. Hans Weinreich und die Anfänge des Buchdrucks in Königsberg. *Altpreuussische Monatsschrift*, 1896, vol. 33, p. 67–109.
30. SCHWENKE, Paul. Zur altpreußischen Buchdruckergeschichte. In *Beiträge zur Kenntnis des Schrift-, Buch- und Bibliothekswesens*, 1895, vol. 2, p. 64–83; 1900, vol. 5, p. 1–12.
31. SCHWENKE, Paul. Zur Erforschung der deutschen Bucheinbände des 15. und 16. Jahrhunderts. In *Beiträge zur Kenntnis des Schrift-, Buch- und Bibliothekswesens*, 1898, vol. 4, p. 114–125.
32. SCHWENKE, Paul. Zwei Lieder für den Hochmeister Albrecht von Brandenburg. Nebst Notizen zur altpreußischen Buchdruckergeschichte. *Altpreußische Monatsschrift*, 1895, vol. 32, p. 153–73.
33. SHERMAN, William H. *John Dee. The politics of reading and writing in the English Renaissance*. Amherst, 1995.
34. TONDEL, Janusz. Drei seltene Varianten des Exlibris von Paul Speratus. Ein Beitrag zur frühen Bibliophilie in Preußen. In *Nordost-Archiv*, 1991, vol. 24, p. 89–98.
35. TONDEL, Janusz. *Książka w dawnym Królewcu Pruskim*. Toruń, 2001.
36. TONDEL, Janusz. Rzekomy ekslibris Nowej Biblioteki księcia Albrechta Pruskiego. In MLEKICKA, Marianna. *Bibliologia dyscyplina integrująca: Studia ofiarowane Profesorowi Barbarze Bienkowskiej*. Warszawa, 1993, p. 139–143.
37. VANSELOW, Otto. Alte ostpreußische Exlibris. *Zeitschrift für Bücherfreunde*, 1935, vol. 39, p. 176–181.
38. VLADIMIROVAS, Levas. Karaliačiaus spaudos pradininkas Hansas Veinreichas ir pirmieji jo darbo tęsėjai. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, t. 1, 1961, p. 99–110; taip pat: *Knygos istorija*. Vilnius, 1979.
39. WALTER, Axel E. Bemühungen um Simon Dach. Eine wissenschaftsgeschichtliche Darstellung der Dach-Ausgaben und zur Rezeption eines „ostpreußischen“ Dichters. In *Berichte und Forschungen: Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, 2006, vol. 14.
40. WALTER, Axel E. Bibliotheken als „kultureller Text“: Die Rekonstruktion frühneuzeitlicher Wissens- und Erinnerungskulturen in einem regionalen Kulturraum aus den Beständen der Königsberger Universitätsbibliothek. In MARTI, Hanspeter. *Die Universität Königsberg in der Frühen Neuzeit*. Basel, 2007.

41. WALTER, Axel E. Das Schicksal der Königsberger Archive und Bibliotheken – Eine Zwischenbilanz. In WALTER, Axel E. *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*: Internationales Symposium an der Universität Osnabrück vom 15. bis 17. Oktober 1999. Köln [e. a.], 2004, p. 1–68.

42. WALTER, Axel E. Der Untergang von Bibliotheken und seine Spuren im kulturellen Gedächtnis. Vernichtung und Zerstreung wertvoller Sammlungen im und nach dem Zweiten Weltkrieg am Beispiel der Königsberger Bibliotheken. In FISCHER, Erik. *Musik-Sammlungen – Speicher interkultureller Prozesse*. Wiesbaden, 2006, vol. A, p. 19–71.

43. WALTER, Axel E. Die Anfänge des litauischen Schrifttums im 16. Jahrhundert im Zeichen von Reformation und Humanismus – Ein Beitrag zur Geschichte des Protestantismus im Herzogtum Preußen. In KWIATKOWSKI, Stefan; and MAŁŁEK, Janusz. *Ständische und religiöse Identitäten in Mittelalter und früher Neuzeit*. Toruń, 1998, p. 209–229.

44. WALTER, Axel E. Die Bibliothek der Staatlichen Kant-Universität Kaliningrad und die ehemalige Königsberger Staats- und Universitätsbibliothek einschließlich der Wallenrodtschen Sammlung. Eine bibliotheksgeschichtliche Darstellung und ein Überblick über die Bestände vom Mittelalter bis in die Gegenwart. In BECKMANN, Sabine; GARBER, Klaus; and WALTER, Axel E. *Handbuch des personalen Gelegenheitschrifttums in europäischen Bibliotheken und Archiven*. Hildesheim [e. a.], 2005, vol. 16, p. 21–92.

45. WALTER, Axel E. „Die Verbindung der Zeiten“. Überlegungen zu Erinnerung und Gedächtnis des alten Königsberg und des ehemaligen Ostpreußen. In WALTER, Axel E. *Regionaler Kulturraum und intellektuelle Kommunikation vom Humanismus bis ins Zeitalter des Internet. Festschrift für Klaus Garber*. Amsterdam [e. a.], 2005, p. 913–965.

46. WALTER, Axel E. Die virtuelle Rekonstruktion der versunkenen Königsberger Bibliothekslandschaft. In WALTER, Axel E. *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*. Internationales Symposium an der Universität Osnabrück vom 15. bis 17. Oktober 1999. Köln [e. a.], 2004, p. 681–771.

47. WALTER, Axel E. *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*: Internationales Symposium an der Universität Osnabrück vom 15. bis 17. Oktober 1999. Köln [e. a.], 2004.

48. WALTER, Axel E. Literatur und Bibliothek – Gedächtnis und Identität(en) – Regionaler Kulturraum. In *Estudios Filológicos Alemanes*, 2006, vol. 12, p. 75–92.

49. WARDA, Arthur. Das Exlibris des Herzogs Albrecht von Preußen. In DIESCH, Carl *Königsberger Beiträge. Festgabe zur vierhundertjährigen Jubelfeier der Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg in Preußen*. Königsberg, 1929, p. 349–354.

50. WEIMANN, Karl-Heinz. Die deutsche Bibliotheksgeschichtsschreibung und ihre Methoden. In VODOSEK, Peter. *Bibliotheksgeschichte als wissenschaftliche Disziplin*: Beiträge zur Theorie und Praxis: Referate des siebten Fortbildungsseminars für Bibliothekare vom 23. bis 25. Januar 1979 in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Hamburg, 1980, p. 99–131.

KÖNIGSBERG BOOK SCIENCE SCHOOL (1900–1945)

AXEL E. WALTER

Abstract

This survey gives an introduction to the research of the history of old Königsberg libraries and books that had been published from 1900 to 1945. It also discuss topical problems of modern bibliography focussed on the research perspectives of bibliographical reconstruction of the formerly Königsberg collections.

KARALIAUČIAUS KNYGOTYROS MOKYKLA (1900–1945)

AXEL E. WALTER

Santrauka

Straipsnyje pateikiamos šiuolaikinės knygos ir bibliotekų istorijos išvalgos ir uždaviniai kultūrinių mokslinių tyrimų kontekste, Karaliaučiaus bibliotekų kraštovaizdis ir jo knygotyrimai nuo 1900 iki 1945 m., svarbiausi Karaliaučiaus knygotyrimų tyrimų laimėjimai tarpukariu. Autorius, aptardamas tarpukario laikotarpio knygotyros mokslinius tyrimus, sykiu atkreipia dėmesį į aktualias šiandienos bibliotekininkystės ir knygotyros tyrimų sritis, ateities uždavinius.